

Eğitim ve Öğretim Kavramları, Modern İnsan Anlayışı ve Yeni Arayışlar¹

Doğan Göçmen

Zarif çocukluğumuz üzerinde olan küçük, neredeyse fark edilemeyen izlenimlerin, önemli ve kalıcı sonuçları vardır: Bu bazı ırmakların kaynakları gibidir. Orada dikkatli bir müdahale yönlendirilebilir suyu kanallara çevirir. Bu onlara tamamıyla başka bir gidiş verir.

John Locke

Eğitim ve öğretim, insanın biyolojik oluşumuna ve vücudunun bütünlüğüne dokunmadan insanın doğasına doğrudan müdahale eden tek bilim alanıdır ve tek insan sanatıdır. Bu bilim ve sanat alanında malzeme de, malzemeyi işleyen de, sanatçı da, sanat eseri de, yaratan da yaratılan da insandır. Bu nedenle eğitim ve öğretim zorunlu olarak hep bir insan düşüncesine dayanmak zorundadır.

İlginç ve bu yazıda bu nedenle üzerinde özellikle durmaya çalıştığım gözlem, eğitilmesine henüz başlamış olan insan açısından bakıldığında insanın doğasına olan bu müdahalede henüz olmamış bir insanın yaratılmak zorunda olmasıdır. Zira eğitimi daha yeni başlamış insan, henüz olmamış veya olacak olan insandır. Öyleyse, eğitim ve öğretimin konusu zorunlu olarak hep yeni tip insan yaratmaktır denebilir. Fakat çok daha ilginç olanı, bu çabanın eski bilgi, beceri ve deneyime dayalı olarak yapılmak zorunda olmasıdır; çünkü eğitilmek istenen kişinin eğitimi başladığı anda, ona dair edinilmiş herhangi bir bilgi, deneyim ve beceri bulunmamaktadır. Bu durumda, henüz eğitilmek istenen ve dolayısıyla yeni yaratılacak olan insana dair henüz doğrudan hemen hiçbir bilgi yokken, yeni insan nasıl eğitilecek ve yaratılacaktır? Bu gerçek, eğitim ve öğretim yöntemi, eğitim felsefesi ve politikaları açısından üstesinden gelinmesi gereken tahmin edilemeyecek kadar önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu en başta eğitim felsefesinin, eğitim yöntemi ve tekniklerinin ve

¹ Elinizdeki kısa yazı, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği'nin yayını olan *Yeniden İmece* dergisinin 51. sayısında (s. 33-35) yayınlanmıştır.

eğitim psikolojisinin özümlemesi ve çözmesi gereken en büyük soru ve problemlerden biridir.

Eğitim ve Öğretim kavramlarının Anlamı

Eğitim ve öğretim kavramlarının kendi başına anlamları ve birbiriyle olan ilişkisi eskiden beri sürekli tartışıla gelen bir konudur. Tartışma, her şeyden önce bu iki kavramdan hangisinin daha kapsayıcı olduğuna dairdir. Bu kavramlardan hangisi diğerine göre daha kapsamlı olarak alınır, diğerinin içeriği ona göre belirlenmektedir. Bu kısa yazı çerçevesinde, nedenleri yazının ilerleyişi içinde de açıkça görüleceği gibi eğitim kavramı daha kapsayıcı olarak alınmaktadır.

Eğitim pekâlâ birisine daha çok başkası tarafından öğretilmesi, birisine başkası tarafından birtakım zihinsel ve bedensel yetenek ve becerilerin öğretilmesi olarak alınabilir. Burada söz konusu olan yetenek ve beceriler, kişinin kendi başına düşünmesini ve davranmasını mümkün kılan potansiyel edimlerin toplamı olarak belirlenebilir. Bu durumda öğretim, insanın çocukluktan sonra yaşamının ilerleyen aşamalarında karşılaştığı bir edim olarak alınması gerekir. Öyleyse öğretim de bir eğitilme durumudur, insanın kendi kendisini eğitmesi durumudur. Öğretmenin ve kendi kendine öğrenmenin ve kendi kendine öğretmenin de öğretilmesi gerekir. Eğitim kavramını bu geniş anlamında anlamak ve almak gerekir.

Her iki kavramı da daha yakından tanımlayalım. Eğitim kavramı, öğretim kavramını da kapsayacak bir şekilde burada önerdiğim geniş anlamda alınır, ona, insanın tüm yetilerini şekillendiren, onlara biçim veren, böylelikle bireylere kendi başına düşünme ve davranma yetisi kazandırmayı amaçlayan bir edimler veya eylemler sistemi olarak bakılır. Peki, öğretim ne demektir? Öğretim, kişinin öznelliğini, yani insan olarak kişinin kendine has karakterini, uygarlığın kültürel, bilimsel, sanatsal, teknolojik ve başka tüm gelişmelerin meyvelerinden kendi isteğiyle gönüllü bir şekilde yararlanabilmesi amacıyla geliştirmesi demektir. Kişi ancak bu şekilde kendi yaşam tasarımını ortaya çıkarabilir ve buna uygun, ahlakı mümkün kılan kendine has bir yaşam tarzı sergileyebilir.

Bunu insan ancak tüm bireysel yeti ve yeteneklerini geliştirecek hareket veya özgürlük alanına sahip olmasıyla yapabilir. Bu özgürlük veya hareket alanı aynı zamanda insanın kendi kendisini keşfetme ve geliştirme alanıdır. Bu özgürlük alanını ona içine doğmuş olduğ, yani kendisinden önce var olmaya başlamış olan toplumun sunması gerekmektedir. Diğer taraftan insan bunu yaparken kendisinden önce gelişip birikmiş olan eğitim ve öğretim bilgisiyle çalışmak zorundadır. Bu açıdan bakınca, hem toplum hem de eğitim ve öğretim sistemi, eğitim ve öğretim sistemi içinden geçen her insan için, hem toplum hem de eğitim ve öğretim sisteminin kendisi, eğitilen ve öğrenen insanın karşısına kendisinden önce oluşmuş olan değerleri, alışkanlıkları, davranış biçimlerini, becerileri vesaire temsil eden kurumlar olarak çıktığı için bir nevi bir bariyer olarak çıkar. Fakat kişinin kendisini keşfedebilmesi, geliştirebilmesi ve nihayetinde gerçekleştirebilmesi için tam da bu bariyerleri aşabilmesi gerekir. Diğer bir deyişle hem toplumun hem de eğitim sisteminin kişiye kendi gereksinimlerine göre onları değiştirme olanağı sunması gerekir. Öyleyse, toplumu ve

kurumlarını değiştirme, her bir kişinin artık bir insanlık hakkı olmuş olan eğitim ve öğretim hakkının içeriğinin zorunlu bir parçası olarak tanımlanabilir. Bu, hoşgörü ilkesinden de öte değişime ve dönüşüme tamamıyla açık bir toplumun, toplumsal kurumların ve değerler sisteminin varlığını gerekli kılar. Ne var ki, kanımca eğitim politikaları, toplumsal sistem, kurumların yapılanması ve işleyişi ve değerler sistemi buna yetmekten çok uzaktadır.

Modern Eğitim Felsefesinin Temelleri ve Öznelliğin Merkeze Konması

Öznelliğin eğitimin merkezine konmasını, Yeniçağa ve modernliğe has toplumsal gelişme ve bilimsel düşünme tarzına borçluyuz. Ortaçağda insanın dünyayla ilişkisi, yani doğa ve toplumla ilişkisi doğrudan veya dolaysız olarak düşünölmektedir. Burada temel alınan ve hareket noktası olarak seğilen, naif insan düşüncesidir. Naif insan, aktif olmaktan çok edilgen, değiştiren, dönüştüren ve dolayısıyla son derece aktif olmaktan çok kendisini diğer birçok canlı gibi basit bir şekilde dış koşullara ve çevreye uyarlayan insandır. Ortaçağ düşüncesi aynı şekilde doğayı ve dünyayı da hiyerarşik olarak düzenlenmiş ve değişmez olarak kurgulamıştır. Ortaçağ düşüncesi, insanın toplumla ve doğayla kurmuş olduğu tüm ilişkileri dinamik ve sürekli değişen olarak düşünmek yerine, son derece statik ve ebediyete kadar değişmez olarak tasarlamaktadır. Bu nedenle örneğin Osmanlı toplumu gibi Ortaçağ toplumlarına haklı olarak geleneksel ve gelenekçi toplumlar denir. Bu toplumlar yeni kuşaklara kendilerini özgürce keşfetme olanağı sunmak yerine, eski kuşaklara eğitim aracılığıyla olduğu gibi yapıştırmaya, yani tabi kılmaya çalışır. Bu nedenle bu toplumlarda yaşayan bireyler de konformist veya kendi kişiliğini ve karakterini geliştiren ve yaşayan bireyler olmak yerine silik ve görünmez olurlar; emir alır, emir verirler; kendilerini koşulsuz olarak uyarlarlar.

Modern eğitim felsefesi çerçevesinde insanın edilgen kavranışı da dünyanın değişmez olarak tasarlanması da aşılmıştır. Sürekli değişen ve her gün daha çok karmaşıklaşan dünyada insanı başarılı, ahlaklı, insan onuruna yakışır mutlu bir yaşam sürebilmesi için, eğitim ve öğretim sistemi donanımlı insanlar yetiştirmek zorundadır. Bunun için eleştirel düşünen, herşeyi sorgulayan insan gereklidir. Modern eğitim felsefesi temel almış olduğu ilkeleri bakımından hem modern toplumun sürekli ve hızla değişen durumundan kaynaklanan taleplerine hem de bu sürekli değişen dünyada var olmaya çalışan insanın gereksinimlerine yanıt vermeye çalışmaktadır.

Büyük Fransız filozofu René Descartes'in özdeyişi olan ve bütün felsefesini üstüne kurduğu ve modern eğitim felsefesinin de temelini oluşturan *cogito, ergo sum* veya "düşünüyorum, o halde, varım" ilkesi her řeyi sorgulayan, eleştiren, özeleştirel olan, her durumda kendi kişiliğini ortaya koyan ve herşey karşısında kendi duruşunu geliştiren, değişime açık tutarlı ve bütönlöklü insan düşüncesinden hareket eder.

Baruch de Spinoza, insanı kapasiteler veya yetiler bütünü olarak görür. Spinoza'ya göre, insanın kendi kendisini gerçekteştirmesi, tüm yetilerini engelsiz bir şekilde her bakımdan geliştirebildiği oranda mutlu olabilen insandır. Sürekli değişen, her gün daha çok karmaşıklaşan dünyanın taleplerine ancak kendisini her bakımdan geliştirebilen insanlar yanıt

verebilir –ki Hegel’e göre yetilerin geliştirilmesi, ancak her bir kişinin kendi aktif eseri olabilir.

Jean Jacques Rousseau, eğitim felsefesi çerçevesinde insanın toplumsallaşma ve bireyselleşme süreçlerini, insanın kendi başına düşünebilme ve davranabilme yetisini elde edebilme olanağı olarak kavrar. İnsan, teorik olarak doğru yargılayabilen ve pratik olarak da gerçeklere uygun davranabilen, içiyle dışının, özüyle sözünün bir olduğu tutarlı insan olabildiği oranda gerçek insan gibi davranmış olur. Bu nedenle eğitim sisteminin, insanın toplumsallaşma ve bireyselleşme sürecini aynı zamanda bir kendi başına olmayı: kendi aklını kullanmaktan korkmamayı, kendi başına düşünme ve davranmayı öğretecek bir şekilde örgütlenmesi gerekir. Modern eğitim sisteminin ulaştığı seviye kısaca budur. Burada dile getirilen ilkelerden geriye düşmek, insanı insan olmaktan çıkarmaya denk gelecektir.

Modern Toplum ve Eğitim Sistemi

Modern toplumsal ilişkiler güç ve iktidar, insanı yalıtın ve yalnızlaştıran ve böylelikle herkesi herkese yabancılaştıran ilişkilerdir. İnsan ilişkilerinin modern toplumda bu şekilde bürünmesinin nedeni, modern toplumların, herkesi kendi çıplak tek başınalığına mahkûm eden işbölümüdür –ki bu aynı zamanda piyasa ilişkilerinin de temelini oluşturur. Modern toplumlar, Adam Smith’in tabiriyle söyleyecek olursak, herkesin varlığını sürdürmek için satacak bir şeylerinin olmasını şart koşan bir toplumdur. Diğer bir deyişle modern toplum, varlığını sürdürebilmek için herkesin kendisini herkese pazarladığı, sattığı, satmak zorunda olduğu bir toplumdur. Karl Marx, bu durumu, herkesin herkese yaranmak zorunda olduğu bir durum olarak betimler. O halde, modern toplum kendiliğinden kendini satma, herkese yaranma eğiliminde olan fırsatçı insanların yetiştiği bir toplumdur denebilir. Thomas Hobbes’un başka bir açıdan ‘herkesin herkese karşı savaşı’ diye betimlediği ‘doğa durumu’ bu duruma denk gelmektedir. İnsanların çıkarları gereği yaranmaya çalışırken müthiş bir ‘dost’ kesilmesi ile çıkarlarını gerçekleştirip, sizi bir rakip gibi görerek, size bir ‘düşman’ kesilmesi arasında bazen sadece birkaç saniye geçmektedir. Bu durumda eğitim sistemi, toplumsal sorumluluk duygusu ve vicdan sahibi olan, diğerleriyle kolayca aktif empati kurabilen, diğerlerinin mutluluğunu olduğu gibi acılarını da paylaşabilen, özgür ve eleştirel düşünen, hemen her konuda özgürce ve cesurca düşünce ve duruş geliştirebilen ve bunu pratiğinde de sergilemekten korkmayan insanı nasıl yetiştirecek? Bugün pedagojinin en büyük görevi bu soruya bir yanıt bulmaktır –ki pedagoji her koşulda her daim ancak eleştirel olabilir.

Fakat öyle görünüyor ki, mevcut eğitim sistemimiz tam da ‘piyasa insanı’ yetiştirmek üzere kurulmuştur. Her şeyden önce eğitim sistemi içinde en azından ismen aynı seviyede olan çok farklı okulların olması gibi. Liseleri düşünelim örneğin. Neden hepsi aynı kalitede eğitim vermez? Neden liseler arasında bir hiyerarşi oluşmuştur? Çocuklar hayatlarının daha körpeçik çağında neden etütten etütte, dershaneden dershaneye koşmak zorunda kalırlar? Eğitim sisteminin bilgiyi eşit dağıtmaması zorunlu olarak toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretmektedir. Toplumsal eğitim sistemini kuranlar ve yönetenler toplumsal eşitsizlikleri eğitim sistemi üzerinden de yeniden üretmeyi amaçlarken, çocuklarını büyük fedakârlıklarla okutmaya çalışan anne ve babalar, çocuğumuz okusun da bir yere gelsin, derken aslında

çocuklarının daha iyi bir yaşam sürebilmesi için eşit ve özgür bireyler olması için çaba gösterirler.

Fakat toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesi aynı zamanda insanlar arasında rekabetin oluşmasına sebep olan sınav sistemi üzerinden gerçekleşmektedir. Zira mevcut sınav ve notlama sistemi, bir bilgi ve beceri ölçme sistemi değildir, tersine bir cezalandırma ve ödüllendirme sistemidir. İnsanları notlarına göre ‘zeki’ ile ‘aptal’ arasında oluşturulmuş birtakım hiyerarşik kategorilere ayıran, insanları birbirlerine karşı rekabete zorladığı için insanı insanlıktan çıkaran bir sistemdir.

Eğitimde Yeni Bir Perspektif

Yukarıda kısaca ve kabaca belirlediğimiz toplumsal koşullarda eğitimci ve/veya öğretmen ne yapabilir/ne yapmalıdır?

Bu konuda ilk bakışta eğitim felsefesi tarihinde iki ilkesel duruş geliştiğini görüyoruz. Türkiye’de Köy Enstitüleri denemesi farklı biçimlerde bu kaynaklardan beslenir. Kanımca bugün yapılması gereken, bu iki duruşun günümüze uygun yeni bir sentezini oluşturmaktır. Bu iki duruş, yukarıda eğitim felsefesine dair kısaca aktardığım tüm modern mirası sentezler. Bunlardan ilki, Johann Heinrich Pestalozzi tarafından geliştirilen ve yoksul halk çocuklarına rekabetin en acımasız bir şekilde yürütüldüğü modern endüstri toplumunda var olmalarını sağlayacak gerekli teorik bilgiyi vermeyi ve pratik beceriyi öğretmeyi amaçlayan bir eğitim programıdır. İkincisi, Robert Owen tarafından geliştirilen ve ödüllendirme ve cezalandırma sisteminin ötesinde insanı eğitmeyi, insana bilgi ve becerilerini ölçmek için eğitimini ve öğrenimini gördüğü alanlarda aynı zamanda kendini pratik olarak da geliştirme ve deneme olanağı sunan, kısacası teoriyi ve pratiği birleştiren ve bilgiyi pratikte de içeriği ve sonuçları bakımından sınanan bir eğitim programıdır.

Burada pratik, sadece birtakım becerilerin edinilmesi olarak düşünülmez, aynı zamanda edinilen teorik bilginin gözlemcilerin de refakatinde sınanması olarak tasarlanır. Böylece Pestalozzi, Rousseau’nun *Emile* adlı eserini temel alarak, Owen ise Denis Diderot, d’Holbach ve Helvétius gibi Fransız Aydınlanmacılarının geliştirdiği “çevre teorisini”, yani ‘insanın koşulları insancıl ise, insancıl; insanın koşulları barbarca ise, insan yamyam olur’ ilkesinden hareketle eğitim aracılığıyla tüm toplumu dayanışma ilkesine dayalı olarak yeniden kurmayı amaçlar. Bugün eğitim ve öğretimde yeni bir çıkış arayışı içinde olan herkes için başlangıç ve çıkış noktası burası olmalıdır. Bu nedenle, bu iki geleneğin bir nevi bir sentezi olan Köy Enstitüleri deneyimin canlı tutulması gerekmektedir.